

Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması

Dr. Kâzım PAYDAŞ*

Özet: Uygurca'da suyurgamak sözünden alınan suyurgal kelimesi, hükümdarın bir kimseye bağış ya da hibede bulunmasıdır. Suyurgalın belirgin olan özelliği irsen intikal etmesidir. Suyurgal uygulaması Moğollar'ın İran'ı ele geçirmelerinden sonra oldukça yaygınlaşmıştır. Suyurgal olarak verilen arâzi mülk olarak şahsa geçmekte idi. Suyurgal sistemi, toprak sahipliğinin gelişmesi sonucu ortaya çıkmış, Azerbaycan, İran ve komşu ülkelerin feodalleşme sürecinde önemli rol oynamıştır. Suyurgal müessesesi Moğollar, Timurlular, Kara-Koyunlular ve Ak-Koyunlular döneminde yaygın olarak kullanılmıştır. Safeviler döneminde ise bu müesseseye sınırlandırılma getirilerek yerini tiyul almıştır.

Anahtar Kelimeler: Suyurgal, Arâzi, Bağış, Moğollar, Timurlular,

Giriş:

Devlet hizmetinde bulunan yüksek askerlere, büyük başarılar karşılığı ve mükâfat olarak emlak ve arazi temlik yapılmıştır. Bu gibi araziye, Türkçe "kopi" (Moğolca: khobi) denilmiştir. Selçuklular'da bu nevi kapılara Arapça olarak "iktâ-i temlik" denilmiştir. Temlik, iktâ¹ ve tımarların verilmesi keyfiyeti, İlhanlılar'da ve diğer Moğol uluslarında, Uygurca suyurgamak² sözünden alınarak, suyurgal tâbiriyle ifade edilmiştir (Togan 1981: 287). Suyurgal, hükümdarın bir kimseye bağışta (Şemis 1357: 155) ya da hibede bulunması bir başka ifade ile armağan vermesidir (Fragner VI: 504). Ancak suyurgalın en belirgin özelliği, irsen intikal etmesi idi (Doerfer: 351; Anonymous 1943: 27). Suyurgal uygulaması, Moğollar'ın İran'ı ele geçirmelerinden sonra oldukça yaygınlaşmıştır (Deny 1957: 265 n.11). O dönemde suyurgallı arâzi mülk halinde idi; yani verilen kimsenin malı idi (Uzunçarşılı 1988: 236).

Suyurgal sistemi, toprak sahipliğinin gelişmesi sonucu ortaya çıkmış, Azerbaycan, İran ve komşu ülkelerin feodalleşme sürecinde önemli rol oynamıştır (Efendiyev 1979: 168). Hükümdarın hizmetindekilere ihsanı olarak ifade edilen suyurgal tabiri ile daha çok bir arâzi kastedilmiştir. Bununla suyurgal sahibi bütün vergi ve resimlerden muaf tutulmuş ve daha önce devlet hazı-

*Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / ŞANLIURFA
kazimpaydas@yahoo.com

nesine ödenmekte olan vergileri toplama hakkını kazanmıştır. Bu müessese zamanla veraset yolu ile intikal eder hale gelmiş, din adamları ve ibadet yerleri için de verilmiştir (Aka 1991: 112). Hükümdar tarafından bir şahsa suyurgal verildiği zaman, hüküm yazılmakta ve ona bir suyurgal belgesi (ehkam-ı Suyurgal, neşan-ı Suyurgal) verilmekteydi (Busse 1959: 151; Ferzeliyev: 76). Ayrıca suyurgal sahibinin muaf olduğu vergilerin isimleri tek tek bu belgede belirtilmekte idi (Fragner 505; Buse: 159).

Suyurgal sahipleri kendi topraklarında tam bağımsızdılar ve devlet memurlarının o topraklardan vergi toplamalarına izin verilmediği gibi, memurların o toprakların yakınına gelmesi bile yasaktı (Busse: 152; Ferzeliyev 1983: 76). Suyurgalın en önemli yapı taşlarından biri ise mali dokunmazlık imtiyazı idi (Fragner: 511). Suyurgalın'ın geçirmiş olduğu evreleri daha iyi anlayabilmek için onun genel yapısını bu şekilde gördükten sonra, Moğollar, Timurlular, Kara-Koyunlular, Ak-Koyunlular ve Safeviler dönemindeki uygulama şeklini tarihi gelişim süreci içerisinde ele almaya çalışalım.

Moğollar Döneminde Suyurgal: Suyurgal Moğollar zamanından yakın zamana kadar İran'ın sosyal yaşamında ve yönetiminde önemli bir rol oynadı (Busse: 97). A. Alizade'ye göre, suyurgalın özel toprak şeklinde irsen tevcihine ilk kez Reşüdidin'in mektuplarında rastlanılmaktadır (Efendiyev: 168). Reşüdidin bu mektubunda Turan emlakının bir kısmını sultanlara ait olan suyurgallerin oluşturduğunu belirtmektedir (Reşüdidin 1364: 233). Ancak suyurgalın askeri veya sivil hizmet karşılığında tevcihi daha sonraları, yani XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılda Celayirliler, Kara-Koyunlular ve Ak-Koyunlu devletlerinde şekillenip yaygınlaşmıştır (Efendiyev: 168). Bununla birlikte, Cengiz Han 1207 yılında Merkitler'in Selenge ırmağı havzasındaki yerlerini zaptettiğinde, bu yerleri geçmişte gösterdiği hizmetine mükâfat olmak üzere Sorgan-Şıra'ya temlik sıfatıyla vermişti ve onun bu otlakların vergilerinden muaf tarhan³ olarak defterlere geçirilmesini emretmişti (Doerfer: 351; Togan: 288; Vladimirtsov 1987: 105).

Esasen, orijinal olarak hükümdar tarafından verilen "bağış" ya da "bahşetmek" deyimi İlhanlılar'ın çok erken dönemlerinde bu genel anlama sahip bulunmaktaydı (Fragner: 504-505). Suyurgallar, İlhanlılar'da sadece İlhanlılar'ın kadınları ve dulları ile onların erkek kardeşlerine ve oğullarına verilmiş olmayıp, aynı zamanda terhis ve taltiflerinde devlet memurlarına, generallere ve askerlere irsî ücret olarak da verilirdi. Maliye vezirliğinin hususî dairesi bu iş ile alâkalı olan meselelerle uğraşıyordu (Spuler 1987: 158).

İlhanlılar döneminde, Ebu Said'in 730/1320 tarihli bir fermanında, Safeviler'in atası Şeyh Safi'nin mürşidi Şeyh Zahid'in ailesine böyle bir in'am verilmiştir. Suyurgal ıstılahı bu belgede yoktur ve bu durum Belenitsky'nin, suyurgal uygulanmasının Selçuklular zamanına kadar geriye gittiğini ve an-

cak 14. yüzyılın ikinci yarısında ismen de görüldüğü fikrini doğrulamaktadır (Minorsky 1954: 516). Çünkü bu belge suyurgal fermanlarında olduğu gibi ilk olarak Farsça'da bile kullanılan Türkçe "sözümüz" hitabı ile başlar ve onu Ebu Said'in adı takip eder. Suyurgal fermanlarındaki bu hitab şekli, Şah Tahmasb'a kadar İran'da yürürlükte kaldı (Minorsky 1954: 526). Belgede, başış sahibinin çıkarlarını korumaları istenilen bazı görevlilerin adı verilmektedir. Bunun yanında fermana karşı gelecek olanlar cezalandırılacaklarına dair tehdit edilirler. Bundan başka, belgenin yazılış tarihi olarak 720/1320 tarihi ve yazıldığı yer olarak da Sultaniye'nin ismi belirtilmiştir. Ayrıca, fermanında onay imzaları olmamakla birlikte, dört yüksek görevlinin isimleri de bulunmaktadır (Minorsky 1954: 527).

Bu durum suyurgal uygulamasının iktâ müessesesi içerisinden çıktığını göstermektedir. Esasen, iktâ usulü çok eskiden beri bütün devletlerde vardı. Bir memleketi elde eden hükümdar, oranın arazisini hizmetlerine karşılık olarak kumandanlarına verir, onlar da bunu maiyetlerindeki askerlere tevzi ederlerdi. Kumandan sadakat ettiği müddetçe bu araziye sahip olurdu; aksi takdirde elindeki arazi hükümdara, yani hazineye intikal ederdi (Uzunçarşılı: 17). Buna benzer olarak Moğol hükümdarları da hizmetlerine girenleri çeşitli şekillerde ödüllendirmekteydiler. Örneğin, Şam ve Haleb ümerasından olan Kara Sungur ve Efram ile Moğoltay ve Aydoğdı, Olcaytu sultanın huzuruna geldikleri zaman Olcaytu onların her birine belirli bir makam vermişti. Bunların yanında, Meraga'nın yönetimini Karasungur'a vermiş, Aydoğdı'ya ise Esadabad'ı suyurgal olarak vermişti. Ancak suyurgal iktâdaki gibi hizmet karşılığı olarak değil, çoğu kez bir başış olarak verilmekteydi. Bu yönüyle iktânın, Moğollar döneminde değişerek daha sonraları başış şeklini alacağı suyurgal uygulamasının yavaş yavaş başladığını söyleyebiliriz (Ebrû 1317: 40). Moğolların vermiş oldukları suyurgallerin ise haddi hesabı yoktu (Zeki Velidi 1931: 38).

Celayirliler'in yönetimi altında ise, suyurgal iktânın hem daha gelişmiş bir şekli haline gelmiş, hem de idari bir başışıklık durumuna geçmişti. Ondördüncü yüzyılın ortasından sonra ise suyurgal terimi, iktânın yerini aldı (Petrushevsky 1968: 520).

Timurlular Döneminde Suyurgal: Timurlu Devleti'nin basit özelliklerinden biri, ordunun önemli bir kuruluşu olan feodalizm idi. Başlıca varisler kabile başkanları dahil yüksek kumandanlıkları ellerinde tutanlar ve şehzadeler idiler. Şahrüh'un yönetiminin başlarında, eski iktânın daha bir gelişmiş olan ve suyurgal olarak bilinen müesseseye rastlıyoruz. Etimolojik (kökenbilimsel) olarak bizim görmüş olduğumuz bu durum, hükümdarın hizmetinde bulunan şahısları ödüllendirmesi ya da onlara büyük bir hediye vermesi anlamına gelir. Suyurgaldaki uygulama, iktâdakinden⁴ farklı olarak sahibine

hem dokunulmazlık ve mali egemenlik haklarını hem de idari ve adli haklarını vermiştir. Timurlu yönetimindeki bütün eyaletler son derece geniş timarlardan oluşmaktaydı. Bu durum, zamanla suyurgala dönüşerek kalıtımsal bir hal aldı ve bu sadece askerlerle sınırlandırılmadı; ayrıca sivilere de verildi (Roemer 1993: 131).

Bu dönemde, Ömer Şeyh ve daha sonra onun oğlu olan Pir Muhammed'e kadar suyurgal olarak verilen yerlerden özellikle Şiraz'ın başkenti olan Fars⁵, İran'ın geniş eyaletleri arasında yer almaktaydı. Bunun yanında İskender'in yönetimi altında Firuzkuh, Şah Süleyman'ın yönetiminde Rey, Emir İduku yönetimi altında Hamedan ve Rüstem'in yönetimi altında İsfahan gibi küçük valilikler ve orta hacimde olan bir çok suyurgal de vardı. Valiliklerin çoğunluğu Timur'un akrabalarına ya da torunlarına ait olmasına rağmen, bu şekildeki in'amlar ve görevler bunu hak eden askeri kumandanlara da verilmekteydi. Bu şekildeki atamalar, zamanla kalıtımsal olarak bahşedilmiş olan suyurgal diye adlandırılan bir timarın şeklini alabilmekteydi (Roemer 1993: 94). Suyurgal, bu şekilde yargılama hakkı ve yönetimini de içine alan eski iktânın daha kapsamlı bir şekline dönüştürüldü (Busse: 98; Roemer VI, 1993: 94).

Bundan başka suyurgal, sahibine vergi muafiyeti de getirdi. Bu nokta, daima suyurgalların verilmiş olduğu fermanlarda detaylı bir şekilde belirtildi. Böylece, dokümanların yüzeysel bir kontrolü vergilerden muafiyet imtiyazının suyurgalden ayrı bir unsur olduğu izlenimini verebilir. Fakat, bu doğru değildir; her suyurgal başışı vergilerden başışın verilme zamanını da gösterir ve çoğu zaman o vergi gelirinde bir artış olduğunda bu durum belirtilir. Örneğin, ürün artmasında haracın, ya da suyurgal bölgesinde yaşayan gayrimüslimlerin nüfusu çoğaldığı zaman verginin üretim fazlası, suyurgalı elinde tutana verilecekti (Fragner: 505).

Bu dönemde suyurgalların verilmesi tamamiyle hükümdarların keyfi davranışına bağlıydı. Örneğin, Timur zamanında düşmana karşı başarı gösterenlere mükafat olarak suyurgal verildiği gibi, kendisine Tarhanlık berrati da bazen verilmekteydi (Şâmî 1987: 129). Timur, Fars eyaletinde karışıklıklar çıkması üzerine, burayı Emirzade Ömer Şeyh Bahadır'a suyurgal olarak başışlamış, bütün Şiraz askerlerini de onun hizmetine vermişti (Şâmî: 165). Bunlardan başka, Timur'un Kerkük kalesini Emir Ali Musullu'ya suyurgal olarak vermesi, bize kalelerin de suyurgal olarak verildiğini göstermektedir (Yezdî 1336: 469). Timur Ahlat'a doğru giderken, bu sırada Emir Timur'a bir çok hizmetleri geçmiş olan Adilcevaz emiri Emir Hokan, Timur'un huzuruna çıktığında, Ahlat vilâyeti suyurgal olarak kendisine verildi (Yezdî: 488). Benzer şekilde Şahrud da Herat'a doğru ilerlerken (Aka 1994: 76), Şaburgan'ı Seyyid Ahmed'e suyurgal olarak vermişti (Semerkandî 1360: 103). Diğer taraftan Timur, bazen düşmanlarını yendikten sonra onların göstermiş oldukları mert-

lik ve kahramanlıktan dolayı onlara suyurgallar vermiştir (Şâmî: 107). Timur muharebelerde cesaret ve fedakarlıkla, hatta yaralı olduğu halde çarpışmayı sürdüren emirlerine de ödül olarak suyurgallar vermekteydi (Şâmî: 115). Timur gibi Şahruh da her fırsatta taraftarlarına suyurgallar dağıttı. Örneğin, O Süleyman Şah'a Serahs'ı suyurgal olarak vermiştir (Aka 1994: 66). Emir Hudaýdâd tehlikesi ortadan kalkınca da Şahruh, Emirek Ahmed'e de Özkend'i suyurgal olarak vermiştir (Semerkandî I: 142; Aka 1994: 87).

Bunlara benzer olarak, Babur de Horasan'a hâkim olduktan sonra, kardeşi Alâuddevle'ye Kuhistan'daki⁶ Tun kasabasını suyurgal olarak verdi (Hondmir: 31). Yezd'den sonra Eberkûh üzerinden Şiraz'a gelen Babur, burada daha önceki hükümdarların, özellikle de dedesi Şahruh zamanında verilmiş olan nişanların imzalanmasını, suyurgal ve müsellemlerin geçerli sayılmasını buyurdu (Aka 2001: 41). Bu durum da bize, mutad olmasa da suyurgalların yeni hükümdar tarafından tasdik edildiğini göstermektedir. Yine Babur, 2 Ağustos 1452 yılında (Tihranî II: 331; Terc. 199; Aka 2001: 42) Horasan'a doğru ilerlerken, yolu üzerindeki Yezd'i Timur'un oğlu Cihangir kolundan gelen Halil Sultan'a suyurgal olarak verdi (Kâtib: 266; Aka 2001: 42). Horasan'a kaçmış olan Sencer Mirza, 858/1454 yılı sonlarında Murgab suyu kıyısında, Mâverâünnehr seferinden dönmekte olan Babur'un huzuruna çıkmış ve kendisine Merv, Mahan ve Cam yöresi suyurgal olarak verilmişti. Bunlardan başka Babur Mirza, Emir Halil'i Sicistan'a gönderdikten sonra ona suyurgal bahşetti (İsfizarî II 1339: 181). Benzer şekilde Emir Hasan Timur'a, Curmagan suyurgal olarak verilmişti (İsfizarî: 354). Bu davranışıyla Babur, vermiş olduğu bu irili ufaklı suyurgallar sayesinde otoritesini her tarafa yaymaya çalışmıştı.

Bu dönemde suyurgallar şairlere de verilmiştir. Örneğin, böyle bir başışın Selman Savaci'ye⁷ verildiğini görmekteyiz (Fragner: 507). Orta ve küçük ölçekli suyurgallar ise, genel olarak ulemaya verilmekteydi (Fragner: 510). Bunların yanında durumlarını kuvvetlendirmek isteyen hanedan üyeleri de her fırsatta bu müesseseye başvurmuşlardır. Örneğin, Baysungur'un oğlu Sultan Muhammed, dedesi Şahruh'a karşı 850/1446 yılında ayaklanarak harekete geçmiş ve İsfehan'a geldiğinde reâyayı memnun edebilmek için vergi defterlerini imha ettirerek, halkın tahsildarların elinden âzad edildiğini ilân ettirmişti (Kâtib 1345: 235; Aka 1994: 165); bu arada İsfehan'ın kadılarına, âlimlerine, sâdâtına ve diğer ileri gelenlerine suyurgallar ile çeşitli hediyeler vermiş ve onları bu yolla kendisine itaat etmeye davet etmiş, verdiği bu suyurgallar ile de kendi otoritesini burada kuvvetlendirerek taraftarlarını çoğaltmak istemişti (Tihranî II 1993: 287; Terc. 2001: 172-173).

Görüldüğü gibi, Timurlular zamanında bir çok arazi suyurgal olarak verilmiştir (Fragner: 507). Bunların büyüklüğü ise değişik oranda olabilmekteydi.

Örneğin, köyler ya da köylerin bir bölümü suyurgal olarak verildiği gibi, küçük ya da büyük mıntakalar ve hatta vilayetler de bir bütün olarak suyurgal şeklinde başışlanmaktaydı. Büyük suyurgallar söz konusu olduğunda, sahipleri tarafından kullanılabilen maddesel güç ve ayrıcalık hakları öylesine genişti ki, onlar sadece ekonomik değil, aynı zamanda politik güç de kazanabiliyorlardı. Zamanla elde edilen bu haklar sayesinde suyurgal kurumu merkezileştirmeye direnen devlet içindeki bütün güçler için temel bir dayanak oluşturdu. Bu sebeple, imtiyaz haklarının hem mutlakiyeti hem de alanı bakımından en büyük suyurgallara 9/15. yüzyılda rastlıyor olmamız şaşırtıcı değildir. Ak-Koyunlular ve Kara-Koyunlular'da olduğu gibi Timurlular'da da göze çarpan gevşek politik devlet yapısında, büyük topraklar suyurgal olarak başışlanmıştır. Yeni bölgeler devletin yönetimi altına girdiği zaman, daha önceki yöneticilerin toprakları sık sık onlara suyurgal olarak geri verilirdi (Fragner 506).

Ancak suyurgalların genel olarak ödül biçiminde verildiklerini ve kalıtımsal özelliklerini de koruduklarını görmekteyiz. Örneğin, Timur döneminin önemli şahsiyetlerinden biri olan Emir Şah Melik, Timur'un vasiyetinin aksine Şahruh'u desteklemiş ve onun hükümdar olmasında başlıca amil olmuştur. Kendisi başlangıçta Semerkand hâkimi Uluğ Bey'e atabeg olarak tayin edilmişti; fakat, Uluğ Bey'in ısrarı sonucu bu görevden alınmış ve kendisine suyurgal olarak Harezmi verilmişti. O, bunun üzerine suyurgal bölgesine gitmiş ve ölümünden sonra da suyurgal oğlu Emir İbrahim'e devredilmişti (Aka 1994: 146 n. 265). Burada görüldüğü gibi suyurgallar daimi olduğu için babadan oğula geçmekteydi. Suyurgal sahibi öldüğü zaman, bu hak çoğunlukla miras olarak çocuklarına geçmekteydi (Lambton XIV: 48). Örneğin Şahruh oğlu Baysungur'un 7 Cemaziyelevvel 837/20 Aralık 1433 tarihinde vefatının ardından, onun kalan mallarını taksim ettirdi (Aka 1994: 148). Suyurgal olan vilayetleri de şahzadenin oğlu Mirza Rükneddin Alâüddevele'ye tefviz etti (Semerkandî II / II: 666).

Genel olarak suyurgallar verildiği zaman hükümdar tarafından bir ferman da verilmekteydi. Bu fermanlar hükümdarın ismi belirtildikten sonra her zaman "Sözümüz" hitabıyla başlardı. Timurlular'da böyle bir belgeye 22 Muharrem 825/16 Ocak 1422 tarihli Şahruh'un vermiş olduğu bir suyurgal fermanında rastlamaktayız. Bu suyurgal fermanı, daha sonraları Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlular'da görülen fermanlara benzemektedir. Bu fermanla ise, vergi toplayıcılarının suyurgal mıntakasına gönderilmemesi ve onlardan vergi talep edilmemesi istenmektedir. Ayrıca fermanla, suyurgalın başış olduğu da vurgulanmıştır (Deny 1957: 255). Bunlara ilaveten, hükümdarların verdikleri bu fermanlarda, suyurgal toprakları üzerinde taleplerde bulunmaları yasaklanmış olan memurların tümünün bir listesi de verilmiştir (Fragner: 505; Minorsky 1939: 953-954).

Verilen bu suyurgal fermanlarında suyurgal sahiplerine pek çok avantajlar sağlanmış, karşılığında da onlardan askeri hizmet vermeleri, ya da en azından iyi techizatlandırılmış asker bulundurmaları istenmiştir. Ancak, bazı suyurgal sahipleri örneğin seyyidler, kadılar ve ulema bu tür zorunlu hizmetlerden de muaf tutulmuşlardır (Hondmir 1333; Fragner 506). Diğer taraftan iktâ keyfi bir sebepten dolayı her zaman iptal edilebildiği halde (Köymen II: 350), suyurgal ancak bazı durumlarda geri alınabilmekteydi. Örneğin, Irak'ın bazı vilayetleri Timurlu Mirzalar'dan Sultan Muhammed'in suyurgalı idi. Ancak bir müddet sonra, onun adamlarının fazla vergi toplamak için halka zulmettikleri haberi Herat'a ulaştığında (Aka 1994: 161, n. 337), Şahrüh Sultaniye ile Kazvin'in onun suyurgalı olmasını buyurmuş ve Mirza'dan geri alınan diğer yerlerin idaresini Hace Şemseddin Muhammed'e vermişti (Semerkandî II/ II: 795). Mirza Muhammed Cuki'nin Serahs yakınlarında vefat etmesi üzerine (Aka 1964: 163) de, suyurgalı ve malları oğulları Mirza Muhammed Kasım ile Mirza Ebubekir arasında taksim edilmişti (Mirhond VI 1339: 728).

15. yüzyılın büyük suyurgulları ise güçlü emirlerin, çoğunlukla da Türkmen kökenlilerin ellerinde bulunuyordu. Bu durum da onların siyasi gücünün temelini oluşturdu. Büyük suyurgalların sahipleri, az çok kendi toprakları üzerinde bağımsız yönetici durumunda idiler. Ancak bu emirler, kendi hükümdarlarının askeri operasyonlarında aktif bir rol almaya mecbur bırakıldılar. Yine de büyük suyurgal sahipleri ellerinde bulundurdukları güç ile önemli bir konumda bulunmaktaydılar. Bu sebeple, büyük suyurgalların sınırlandırılması devleti merkezileştirmek isteyen bir hükümdar için en önemli koşul oldu (Fragner: 510).

Kara-Koyunlular Döneminde Suyurgal: XV. yüzyılın birinci yarısında, Kara-Koyunlular'ın egemenliği döneminde tüm vilayet ve bölgeler suyurgal olarak tevcih ediliyordu. Şöyle ki, Kara Yusuf'un 30 Ağustos 1410 tarihinde son Celayirli sultanı Ahmed üzerindeki zaferinden ve Tebriz'i ele geçirmesinden sonraki ilk faaliyetlerinden biri, göçebe askeri soylulara büyük çapta suyurgal, para ve hediye dağıtmak oldu. Şirvanşahı İbrahim ile Gürcü kralı II. Konstantin'in birleşik kuvvetlerine karşı savaşa hazırlanan Kara Yusuf, bu siyasetle Güney Azerbaycan'ın yerli feodallerinin desteğini sağlamayı hedeflemekteydi. Bu sebeple o, en yakınlarından başlayarak bir çok kişiye suyurgallar dağıtmaya başladı; örneğin yeğeni Emirü'l-Ümera Bistam Bey'e, Erdebil ve Halhal bölgelerini suyurgal olarak verdi. Esasen, Bistam ve onun selefleri önceleri de Erdebil ve civarını yönetiyorlardı. Kara Yusuf, bu tevcihiyle bunu fiilen tasdik etti (Sümer 1984: 84; Efendiyev: 168). Şerefhan'ın, belirttiğine göre 1417 yılında Kara Yusuf'un suyurgal olarak verdiği bir ferman ile, Emir Şemseddin'e Bitlis, Ahlat ve Muş suyurgal olarak tevcih edilmiştir. Genel olarak, Kara Yusuf herhangi bir bölgeye hakim olduğu zaman, bu yerleri önceki

sahiplerine suyurgal olarak geri vermiştir. Bununla birlikte biz, onların bu bölgeleri önceleri hangi haklar ile yönettiklerini ve daha sonraları buraların nasıl suyurgallara dönüştürüldüğünü kesin olarak bilemiyoruz (Efendiyev: 169). Ancak Kara Yusuf'un 1417 tarihli, Bitlis Emiri Şemseddin'e hitap eden fermanında, suyurgaldan yararlanan şahsın vergileri hakkında bilgi verilmemiştir. Bununla birlikte Kara Yusuf bu fermanında, sevgili çocuğu olarak nitelendirdiği Şemseddin'i över, mıntakasını dîvâna ait vergilerden muaf tutar ve kendi emir ve valilerinin Şemseddin'i düşünmelerini, fermanı aldıktan sonra ona uymalarını emreder (Minorsky IX 1939: 952).

Bu ödüllendirmeler bazen yenilgiye uğratılmayan düşmanların dost olarak kazanılması için de verilmekteydi. Örneğin, 801/1406 yılında Sultan Ahmed Celayırlı Tebriz'de otururken, Timurlu Mirza Ömer'in emriyle Elince kalesinin ele geçirilmesi hareketine katılmış olan Nahçıvanlı Gazi İmadeddin'i bu kalenin onarımına göndermişti. Hasan Bey Rumlu'nun bilgilerine göre, Gazi İmadeddin üzerine düşen görevi yerine getirmiş, Sultan Ahmed'in Tebriz'i terkedip Bağdad'a gittiğini öğrenince de vakit kaybetmeksizin kalede kendi hakimiyetini ilan etmişti. Bu sırada Tebriz'i ele geçiren Kara Yusuf, Elince kalesini Gazi'nin elinden almak istedi. Ancak kalenin alınmasının mümkün olmayacağını anlayınca, kale ve civarının onun olmasını resmen onaylamak zorunda kaldı. Hasan Rumlu, Elince kalesinin hangi adla Gazi'ye verildiğini belirtmemektedir ancak; suyurgal sahiplerine verilen yetkilerin hepsine Gazi'nin de sahip olması, buranın da suyurgal olarak verildiğini gösterir. Böylece Kara Yusuf, kendine yeni bir düşman değil yeni bir dost kazanmak istediği için Gazi'ye burayı suyurgal olarak verme yoluna gitmişti (Ferzeliyev 1983: 77).

Kara-Koyunlular döneminde suyurgalın ismen de belirtilmiş olduğu bir bağış belgesi, Kara-Koyunlu hükümdarı Cihanşah'ın 13 Ramazan 857/18 Eylül 1453 tarihli suyurgal fermanıdır. Bu fermana "Ebu'l muzaffer Cihanşah Sözüümüz" hitabı ile başlanmakta ve Culah adlı yerin Şeyh Darai'ye suyurgal olarak tevcih edildiği belirtilmiştir. Bu fermanın metnine göre, Şeyh, techizatlı nökerleri hazır bulundurma mükellefiyeti ile görevlendirilmişti (Busse 1959: 149). Esasen, bazı suyurgallar askeri hizmet mukabilinde veriliyordu. Bu yönüyle de bu müessese daha önce verilmiş olan iktâ ile paralellik arz etmektedir. Ancak suyurgal fermanlarında bu mükellefiyetten az bahsedilmektedir. Kara-Koyunlular'a ait olan bir diğer fermanında ise, İran'ın Bavenat ile Herat ve Marvast vilayetlerinin suyurgal haklarıyla (Aubin 1965: 161) Emir Celaeddin Tarhan'a tevcihinden söz ediliyor. Bu iki fermanın metninde suyurgal sahibinin vergi ve yönetim konusunda elde ettiği imtiyaz hakkı açıkça görüldüğü gibi, memurların suyurgal bölgesinden kalem ve adımlarını çekmeleri de emredilmektedir. Bu fermanlardan da anlaşılacağı üzere,

suyurgal sahipleri bir çok alanda elde ettikleri haklar ile ülke içinde yarı bağımsız bir hale gelmişlerdi (Efendiyev: 169; Aubin 1965: 161).

Suyurgaller Timurlular'dakine benzer olarak Kara-Koyunlu hükümdarları tarafından da bir çok vesile ile keyfi olarak verilmekteydi. Ayrıca bu dönemde ortak suyurgallerin verildiğini de görmekteyiz. Hasan Rumlu'nun belirttiğine göre; Cihanşah, Hemedan şehrini Emir Satılmış ve Emir Şahsuver Bey'e suyurgal olarak vermişti. Uzun Hasan Bey, Cihanşah ile Ebu Said'i yendikten sonra, bu iki emire iyi davranmış ve onları yeniden ortak suyurgal sahibi olarak Hemedan'a göndermişti (Rumlu XI: 488; Ferzeliyev: 79). Bu durum aynı zamanda bize, yeni hükümdarlar başa geçtiğinde, suyurgal sahiplerinin genel olarak değişmediğini ve daha önceki sultanların vermiş oldukları suyurgalların, yeni hükümdar tarafından da tasdik edildiğini göstermektedir.

Suyurgalın irsi niteliğinin vergi ve yönetim imtiyazlarıyla birleşmesi, suyurgal sahiplerine (Sahib-i Soyurgal, arbab'ı Soyurgal, ehl-i Soyurgal) taktik olarak engin topraklara sahip olma imkanı verdi. Suyurgal arazilerinin irsi niteliği sayesinde, devlet sınırları içerisinde bağımsız yönetimler oluştu. Bu uygulamanın yaygınlaşmasıyla da devlet hakimiyeti zayıfladı; devlet vergilerden yoksun kaldı, mahkeme ve askeri işler tamamen feodellerin eline geçti. Bu durum da devletin birliğine karşı bir tehdit unsuru içeriyordu. Çünkü suyurgalların mevcudiyeti, devlet merkezîyetçiliğinin önünde büyük bir engel idi (Anonymous: 27; Efendiyev: 169).

Ak-Koyunlular Döneminde Suyurgal: Genel olarak, Ak-Koyunlular'da, Timurlular ve Kara-Koyunlulardaki gibi suyurgalların en büyükleri hanedan üyelerine verilmekteydi. Örneğin, Kara Yülük Osman Bey Erzincan kalesini kuşatırken yardımına Kemah'daki oğlu Yakub Bey de geldiği için kendisine Karahisar'ı suyurgal olarak vermişti (Tihranî I: 90; Terc. 65). Yine, Şahruh'un oğlu Cuki Mirza (Aka 1994: 77), Ak-Koyunlu emirzadelerin ona bağlanmasından sonra, bu bağı daha fazla güçlendirmek amacıyla Erzincan'ı Emirzade Yakub Bey'e suyurgal olarak vermişti (Tihranî I: 119; Terc. 82). Timurlular'ın, kendilerine olan bağlılıklarının bir ödülü olarak Ak-Koyunlular'a suyurgallar vermeleri, bu müessesenin Timurlular'dan Ak-Koyunlular'a geçmesinde önemli derecede rol oynadığını açıkça göstermektedir.

Bu dönemde de suyurgallar çoğunlukla hükümdarlar tarafından kendilerine bağlı olanlara bir ödül olarak verilmekteydi. Örneğin, Uzun Hasan Bey, Şiraz'ı aldıktan sonra buradaki eşrafa, kadınlara, ulemâ ve salihlere suyurgallar vererek onları memnun etmiş ve bu şekilde bağlılıklarını güçlendirmeye çalışmıştı (Tihranî, II: 529; Terc. 321). Aynı amaçla o, 881/1476 yılında çıktığı Gürcistan seferi sırasında da seyidlere ve meşâyih'e suyurgallar vermişti

(Kazvinî 1315: 221). Yine Uzun Hasan Bey, 24 Nisan 1471 tarihli bir fermanında, bir suyurgalı ödül olarak vermiştir. Bu fermanında suyurgalın daimi olduğu⁸ belirtildikten sonra, suyurgal sahibinin mal ve ihrâcât ile avarız ve diğer tekalif-i dîvânilerden muaf edildiği belirtilmiştir. Fermanın devamında, suyurgalın daimi olmasından dolayı yeni fermanların istenilmemesi (Busse: 151-152) ve fermanın yüce mühürle mühürlenerek geçerli kılındığı vurgulanmıştır (Busse: 153).

Ak-Koyunlu Devleti'nde suyurgalların verilmesine detaylı bir örnek teşkil eden ve Minorsky tarafından da yayımlanan Kasım b. Cihangir'e⁹ ait ferman, 29 Mart 1497 tarihinde yazılmıştır. Fermanında, suyurgal ile toprağın daimi olarak bağışlandığı ve alınan vergilerin sözü edilen suyurgal (Eğil) bölgesinden kaldırıldığı belirtilmektedir (Togan 1981: 288; Minorsky, IX 1939: 932-933). Fermanında, vergi memurlarına suyurgallardan adımlarını ve kalemlerini çekmeleri de emredilmiştir (Minorsky IX 1939: 934). İki sütundan oluşan ferman dîvânî yazı ile yazılmıştır. Fermanın sol tarafında suyurgalın bahşedildiğinin ispatı olarak, Sultan'ın ismi ile damgası yer almaktadır. Fermana "Sözümüz" hitabıyla başlanılmakta, daha sonra inançlı kullarına olan şefkâttinden dolayı, Tanrı'ya ve Hz. Muhammed'e övgüler sunulmaktadır. Ayrıca, Sultan'ın İsfendiyar Bey'e karşı olan iyi niyetinden ve İsfendiyar Bey'in vergiden serbest bir Tarhan olduğu ifadesinden bahsedilir (Minorsky IX 1939: 943). Görüldüğü üzere, bu suyurgallara zaman zaman Tarhanlık da ilave edilmekte idi. Ak-Koyunlular'da Tarhanlık, suyurgal ile beraber, devlete hizmeti dokunan büyüklere, bazı ulemâ ve meşâyih'e de verilmekteydi (Togan: 293). Meselâ, Yakub Bey zamanının meşâyihinden olan İbrahim Gülşenî'ye verilen Tarhanlık hükmünde, her nereye giderse, her ne iş işlerse ve her kime "emr-i bil mar'ûf ve nehiy ani'l-münker"¹⁰ eylerse, kendisine kimsenin mani olmaması üzerine hüküm verilmişti (Gülşenî 1982: 77). Ayrıca Cihangir b. Kasım'ın fermanı, İsfendiyar Bey'in muaf edildiği vergilerin otuz çeşidinin listesi ile vergi memurlarının bu emre uymaları konusundaki tehditkâr nitelikteki tavsiyeleri içerir. Bu onay belgesinin, sadrın bilgisi dahilinde pervâneci tarafından saltanat mührü ile mühürlendiği belirtilmiştir (Minorsky IX 1939: 943). Bu arada Ak-Koyunlular döneminde suyurgalların verildiği zümrelerin

Suyurgalların verilmesi konusunda, Yakub Bey'in de babası Uzun Hasan

Mahmud-i Deylemî'yi görevlendirmiştir. Ayrıca, kardeşi İmamü-din Şeyh Ali'yi de kendisine vekil olarak Şah Şerefuddin Mahmud'la birlikte görevlendirmiştir (İsfahani: 358-357; Minorsky 1957: 93; Minorsky XIV 1955: 452). Kadı İsa, Fars ve Irak işleri ile ilgili büyük yetkilerle görevlendirdiği Şeyh Ali için bir saltanat nişanı yazıp, vezir Şerefuddin Mahmud için de Sultandan yetkisini belirten bir ferman alır. 4 Rebiülevvel 894/5 Şubat 1489'da, Şah Deylemî ve Şeyh Ali, kışaktan ayrılarak ilk durakları olan Ordubazar yöresine varıp Irak ve Fars bölgelerine bukavullar göndererek, buralardaki bütün suyurgalların dondurulduğunu (İsfahani: 364; Minorsky, 1957: 94; Minorsky XIV 1955: 453) ve Dîvân'dan gelecek emînlerin bölgedeki her karış toprağı ölçene kadar kimsenin herhangi bir ödeme yapmamasını ilan ederler (İsfahani: 364-365-366; Minorsky 1953: 453; Kanat LXII 1999: 868). Fazlullah, suyurgalları dondurmakla görevlendirilen bukavulların aldıkları emir gereğince, Fars ve Irak'a ulaşarak her bölgede zalimce ölçüm yaptıklarını ve Sultan'ın adamları gelmeden önce ölçüm işinin bitirilmesine çalıştıklarını belirtmektedir (İsfahani: 367; Minorsky 1957: 96; Minorsky 1953: 453). Fakat, bu sırada Sultan Yakub'un ölmesi üzerine (Azzavi III 1939: 276), suyurgalların kaldırılma girişimi son bulmuştur. Ayrıca bu iş için görevlendirilmiş olan Hoca Şeyh Ali, Şiraz Hâkimi'nin elinden birçok işkencelere maruz kalmış; zincirlere vurularak malı mülkü yağmalanmış sonunda da Tebriz'de çeşitli işkencelerle öldürülmüştür (İsfahani: 373; Minorsky 1957: 98). Benzer biçimde Kadı İsa da Süfi Halil tarafından öldürülmüştür (Azzâvi: 280). Fazlullah b. Ruzbihan, ömrü vefa etmesi durumunda bu olayların ayrıntılarını yazacağını beyan etmiştir. Ancak, Yakub Bey'in ölümünden sonra, Ak-Koyunlu Devleti'nin düştüğü durumdan dolayı bunları yazamamıştır.

Yakub Bey'in ölümünden sonra suyurgalların durumu: Yakub Bey'in ölümünden sonra Ak-Koyunlu tahtına Baysungur geçti. Fakat daha sonra onu yenen Rüstem Bey saltanatu ele geçirdi (Gaffarî 1343 255; Kazvinî: 225). Rüstem Bey döneminde suyurgallar büyük oranda dağıtılmaya başlandı. Öyle ki, onun vermiş olduğu suyurgalların¹¹ Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu hükümdarlarının hiç biri vermemişti (Rumlu XII 1357: 27).

Bu dönemde Rüstem Bey'in verdiği suyurgallar içerik olarak önceki suyurgallardan farklı değildir. Verilen bu suyurgalların birinde, daha önce verilmiş olan suyurgallara benzer olarak vergi memurlarından, buradan kalem ve adımlarını çekmeleri ve her yıl yeni bir ferman talep etmemeleri istenmiştir (Tabâtabâi 1352: 111). Rüstem Bey'in, Ahmed b. Uğurlu Mehmed b. Hasan Bey tarafından yenilgiye uğratılarak öldürülmesinden (Kazvinî: 227) sonra, suyurgalların kaldırılması girişimi tekrar başladı. Esasen suyurgalların yaygınlaşması ile devlet hâkimiyeti zayıflamış, devlet vergilerden yoksun kalarak, mahkeme ve askerî işler tamamen güçlü toprak sahiple-

rinin eline geçmişti. Başka bir deyişle suyurgallar devletin birliği için tehdit oluşturmaya başlamıştı. Ayrıca suyurgalların mevcudiyeti devletin merkeziyetçiliğine aykırılık oluşturarak, gittikçe tehlikeli bir hal almaya başlamıştı. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, Uzun Hasan Bey'den itibaren, devletin merkezileştirilmesi, devletin ayrı ayrı kısımlarının birleştirilmesi ve suyurgal toprak sahipliğinin sınırlandırılması uğrunda mücadele verilmişti. Uzun Hasan, askerî göçebe soylulara karşı mücadelede ruhanilere dayanmış ve bu teb'anın ünlü temsilcilerine suyurgallar dağıtmıştı (Efendiyev: 169-170). Bu durumu iyi kavrayan Ahmed Bey, ruhaniler ve sivil bürokrasi ile birleşerek, Azerbeycan'da yaşayan teb'anın desteğini kazanarak, göçebe soyluların gücünü kırmayı kendisine hedef seçti (Petrushevsky 1942: 32). Bu sebeple de Ahmed Bey, kendisinden önceki hükümdarların sempati kazanmak için insanlara tevcih ettikleri suyurgalları geri aldı. O, bu çabaları ile göçebe Türkmen soylularının merkezî yönetimden sıyrılma çabaları sonucu zayıflayan merkezî devlet hâkimiyetini güçlendirmek istiyordu. Devlet hâkimiyetinin bu şekilde merkezileştirilmesi, o dönemde Osmanlılar'da önemli başarılar sağlamıştı. Ak-Koyunlu Ahmed Bey'in buna benzer siyaseti¹² ona elbette Türkmen emirlerinin düşmanlığını kazandırıyor. Emirler, Ahmed Bey'i Osmanlı hanedanının kanunlarına göre hareket etmesiyle suçluyorlardı. Ancak Ahmed Bey bu suçlamalara aldırış etmeyerek bu güçlü emirlere boyun eğmedi. Buna karşılık olarak Ahmed Bey, vergi reformunun ve samimî üreticilerin özellikle de köylülerin durumunun hafifletilmesinin, göçebe soylular ile savaşta kendisine sarsılmaz dayanak kazandıracağını iyi bildiğinden, bu zümreler ile işbirliği içerisine girdi (Petrushevsky 1942: 33-34). Böylece Sultan Yakub zamanında suyurgalların kaldırılma girişiminden sekiz yıl sonra, Ak-Koyunlu Ahmed zamanında bu çaba daha radikal bir hal aldı (Kazvinî 228; O. A. Efendiyev: 171) .

Ahmed Bey reformlarına girşerek, hiçbir vezir ya da divân üyesinin bir dinar için herhangi birine bir vergi koyamayacağını, ya da çiftçiler için İslâm hukukunda izin verilmiş olandan daha fazla bir men¹³ (buğday) yükü toplamayacağını, bütün teb'anın tekâlif-i divâniyye vergilerinden muaf tutulacağını bildiren bir ferman yayımladı. Bundan başka ellerinde suyurgal olanların suyurgalarını iptal etti ve din adamlarının ellerinde bulunan muafiyetlerin geçerliliğini de ortadan kaldırdı (Hondmir: 443). Daha sonrada, göçebe Türkmen askerî soylulara kesin darbeyi vurmak için hazırlıklara başladı. Esasen, Ahmed Bey'in bu siyaseti, bütün büyük toprak sahiplerine karşı değil, sadece göçebe askerî soylulara karşı çevrilmişti (Petrushevsky 1942: 35). Ahmed Bey'in bu tutumuna karşı Hüseyin Bey Ali Hanî ve Muzaffer Pürnek direnmeye başladılar; bu direniş Ahmed Bey'in onları öldürmesine kadar sürdü (Şerephan, II 1971: 133). Bunun neticesinde, Şiraz valisi Kasım Pürnek ve Aybe Sultan, Ahmed Bey'e isyan ettiler ve ona karşı savaş açtılar; taraflar

arasında yapılan savaşı Ahmed Bey kaybetti ve bu savaşta öldürüldü (Hondmir: 443; Kazvinî: 228). Böylece Ak-Koyunlu Ahmed Bey'in yedi ay süren hâkimiyeti son bulmuş oldu. Dolayısıyla onun yapmış olduğu bu reform daha fazla sürdürülemedi ve eski kurallar tekrar uygulamaya konuldu (Petrushevsky 1942: 36).

Safevîler döneminde suyurgal: XVI. yüzyılın başlarında Safevîler, Ak-Koyunlular'ın hakim oldukları topraklara sahip oldular. I. Şah İsmail ve onun halefleri büyük toprak fonu oluşturdular. Devlet toprak fonunun genişlemesi, Safevîler'in merkezileştirme siyasetinin temel amacıydı. Yeni hükümdarlar bu toprakların vasal şahısların eline geçmemesi için çabaladılar. Çünkü, suyurgal sahipleri merkezi hakimiyete zarar verecek kadar büyük haklara sahiplerdi. Dolayısıyla Safevîler yeni toprak tevcihi olan tiyul'u teşvik ettiler (Efendiyev: 173). Tiyul suyurgaldan farklı olarak belirli bir müddete tâbi idi. Bu yüzden de vasiyet edilemezdi, bununla birlikte nadir de olsa miras bırakıldığı olmaktaydı. Tiyul'u elde tutmak için bazı hizmetlerin yapılması gerek-mekteydi. Bu hizmetler memuriyetlerin icrası ya da gerektiğinde asker top-lamayla yerine getirilebilmekteydi (Fragner: 513).

Safevî Devletinin ortaya çıktığı dönemde, valilik ve büyük topraklar kızılbaş kabilelerine yada onların liderlerine veriliyordu (Fragner: 509). Suyurgalların bu dönemde de verilmeye devam edildiğini görmekteyiz. 9 Eylül 1541 tarihli Şah Tahmasb'a ait olan bir suyurgal fermanı, daha önceleri Ak-Koyunlular döneminde verilmiş olan suyurgal fermanlarından fazla bir farklılık göstermemektedir. Bu fermana, daha önceki fermanlara benzer olarak Şah Tahmasb, "Ebu'l Muzafer Tahmasb Bahadır Sözüümüz" hitabı ile fermanın başlangıcını yapmakta (Busse: 169) ve her yıl yeni bir nişan ve pervançaya ihtiyaç olmadığını belirtmektedir (Busse: 170).

Bu belgeye benzer olan başka bir belge ise, 1559 tarihli bir Safevî belgesidir. Sultan Haydar'ın (Şeyh Haydar) Ağustos 1483 yılında, Şeyh Zâhid'in ailesine verdiği belgenin tekrarı olan fermana, eski günlerden o zamana kadar gelen bazı ekilebilir toprakların söz konusu olan şeyhe tahsis edildiği ve Erdebil'in eski sultanları tarafından verilen belgelerin değeri ile bu toprakların nesilden nesile şeyhe intikal ettiği belirtilmiştir. Bu belgede, Şeyh Zâhid'in ailesi tarafından alınan suyurgal ile ailenin topraklarına, Safevîler'in iktidara gelmesinden sonra Şah İsmail ve Tahmasb'ın da aynı muafiyeti vermeleri ile ilgili olan birkaç buyruk yer almaktadır. Fermana, görevlilerin suyurgalda yüksek bir gelir bulsalar bile, buna müdahale etmemeleri gerektiğine işaret edilir¹⁴. Suyurgal olarak bağışlanan topraklardan gelirinin fazlalığı ve artışı ile ilgili olarak herhangi bir istekte bulunulmamasının yanında, kişi başına ödenen verginin de toplanılmaması istenmiştir. Belgede, Şeyh Zâhid Gilani'nin çocukları olan seyyidlere suyurgalın mülk olarak verilmiş olduğu, o zaman-

dan beri de suyurgal için herhangi bir değişiklik yapılmadığı belirtilmiştir. Bundan başka, suyurgalların seyyidlere verildiğinin ve bunun daimi olduğunun memurlara açıklanılması istenmiş ve mustevfilerin emre itaatsizlikten sakınmaları emredilmiştir. Bunun yanında, darugaların ve meliklerin onlardan vergi talebinde bulunmamaları ve suyurgallardan ücret almamaları; ayrıca, suyurgal sahiplerinin etrafında dolaşıp durmamaları ve her seferinde belge yenileme gibi isteklerde de bulunmamaları istenmiştir (Minorsky IX 1950: 956-957-958).

Ancak, iktâda olduğu gibi suyurgal uygulamasında da engin toprak alanları ile ödüllendirilen emirler cezalandırıldıkları zaman onların kullanımına verilen bu yerler ellerinden alınarak başka bir emire intikal ettiriliyordu. Örneğin, 905 (1509/1510) yılında Emir Abdal Bey Dede'nin yönetimindeki üç şehir, I. Şah İsmail'in emriyle kendisinden alınmış ve Zeynel Bey Şamlu'ya verilmişti (Ferzeliyev: 60). Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Timurlular ve Türkmenler dönemindeki suyurgal uygulaması Safevîler döneminde de devam etmiştir. Ancak bazı değişiklikler yapıldığına da görmekteyiz. Onların zamanında artık suyurgallar büyük arazilerden oluşmamaktaydı. Köyler ve şehirler Şii din adamlarının elinde bulunmaktaydı. Nitekim bu, önceki toprak sahipliğinin tasdikiydi. Buna, Safevî şahlarının suyurgallarla ilgili fermanları, Şah İsmail'in 1509'da Kemaleddin Hüseyin Erdebili'ye, I. Tahmasb'ın 1552'de Derviş Muhammed'e Muhammed Hudabende'nin 1584'de Mir Şerif Hadimbaşıya ve I. Şah Abbas'ın 1607'de Kemaleddin Hüseyin Erdebili'nin torunlarına verdiği suyurgallar eşlik ediyordu. Bunlar askeri soylulara değil, dini ve sivil şahıslara aitti (Efendiyev: 173). Buradan da anlaşılacağı üzere, Safevîler'in bu alandaki politikaları kendi atalarınınkinden farklıydı. Safevîler döneminde Timurlular ve Kara-Koyunlular'ın aksine küçük ve orta ölçekli suyurgallar vardı ve bunlardan yararlananlar genelde dinsel mevkie sahip olan insanlardı. Suyurgalların sadece kişilere değil aynı zamanda dini kurumlara bağışlandığı durumlar da mevcuttu (Fragner: 508). Bahis konusu olan kurumun mütevellisi o zaman böyle bir suyurgalın faidesine sahip olurdu ve bütün mesele muhtemelen imtiyaz haklarının tek bir kişinin elinde toplanmasını sınırlandırma amaçlı resmi bir hile idi (Busse: 99; Fragner: 509).

Safevîler döneminde önceki dönemlerden farklı olarak, çeşitli vergi yükümlülükleri de suyurgal sahiplerine konuldu; örneğin, 17 yüzyıl sonları ve 18. Yüzyıl başlarında Sadr-ı Azam suyurgalların tümünden yüzde 20'lik bir pay almaya başladı (Anonymous: 86). Paranın ilerleyen değer kaybı da suyurgalları, özellikle de özel bir para toplamı olarak tanınan başlangıçtan elde edilen suyurgalları zayıflatmada rol oynadı (Fragner: 509). Chardin, suyurgal olarak bilinen kalıtsal in'amların dindar zümreler arasında seçkin

aileler için vakıf topraklarını çıkarttığından bahsetmektedir. Bu in'amlar adet hükmüne geçmiş bir hak ile nesilden nesile geçmiştir. Fakat suyurgallar, vakıf topraklarını ya da dini zümrelerin üyeleri için onların alıcılarını sınırlamadı (Lambton 1953: 115).

Safevî müverrihlerinden olan Hasan Rumlunun suyurgallar'ın verilmesi ile ilgili olarak vermiş olduğu bilgiye göre, toprakla verilen suyurgalların yanında bazı suyurgallar para olarak bahşedilmekteydi. Örneğin I. Şah Tahmasb bir süre onun mülk ve din işlerini yönetmiş olan Tebriz yakınlarındaki Eskuye köyünün seyyidlerine büyük ölçüde suyurgal armağan etmişti. Gazi Cihan'a ise, 960 (1552-53) yılında belirli bir değerdeki parayı suyurgal olarak vermişti (Ferzeliyev: 78).

Bu dönemde Safevî şahlarının tevcih ettikleri suyurgallar, Azerbaycan, Yezd, Sebzaver, Astrabad, Mazandaran ve Meşhed bölgelerindeki ruhanilerin olağanüstü kullanımında bulunmaktaydılar. Bunun yanında sivil memurlar da suyurgallar alıyorlardı. Örneğin, I. Şah Abbas'ın "İtimad ed-Devle" lakaplı veziri Hatem Bey Ordubadi, Şiraz'da 100 tümen değerinde vezerat suyurgalına sahipti. Ancak suyurgallar merkezi hakimiyete zarar verecek kadar büyük haklara sahip oldukları için (Efendiyev: 173), I. Şah Abbas zamanında Azerbaycan'daki suyurgallar kısmen donduruldu ve kademeli olarak bu uygulamanın yerini miras yolu olmayan tiyul almaya başladı (Fragner: 509).

Ancak Safevîler her ne kadar suyurgallara sınırlama getirerek onları kaldırmaya çalışmışlarsa da, bu tür in'amların verilmesine devam edildiğini görmekteyiz (Lambton XIV: 44). Bununla birlikte, bu dönemde suyurgal uygulamasındaki kalıtsal miras da devam etmiştir. Bu durum, bazen mirasçılar arasında anlaşmazlıklara sebep oldu. Örneğin, 1115/1704 tarihli bir fermana, suyurgalı almış olan şahsın mirasçıları arasındaki anlaşmazlık ele alınmıştır. Bu suyurgallar miras yolu ile parçalanması neticesinde zamanla bir çok karmaşık problemlere de neden olmaktaydı (Lambton XIV: 44). Bu sebeple, Sadri Hassa denilen bir kurum suyurgallarla ilgili tartışmaların sonuçlandırılmasına karar vermekteydi (Lambton XIV: 45).

Safevîler döneminde suyurgallar müstevfinin kütük defterine kaydedildi (Lambton XIV: 44). Fakat yine de Safevîler döneminde suyurgal uygulamasında temel kaidelerde fazla bir değişiklik yapılmadı. Örneğin, 1656 tarihli bir fermana, bahşedilen suyurgalın suyurgal sahibinin çocuklarına miras olarak kaldığı ve bu suyurgalın daimi olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında, vergi toplayıcılarının suyurgal gelirlerine karışmamaları istenmiş ve bu suyurgal fermanının bir kopyasının büyük müstevfinin kütüğünde saklanarak değiştirilmeden muhafaza edilmesi emredilmiştir. Bu bağlamda her yıl yeni bir düzenlemenin talep edilmesinin yasaklandığı ve suyurgal belgesinin resmi mü-

hürle mühürlendiği için suyurgal sahiplerinin bundan şeref duymaları istenmiştir. Ayrıca, bu belgenin 1067 Sefer/ Kasım-Aralık 1656'da yazıldığı belirtilmiştir (Minorsky IX 1950: 958).

Safaviler dönemi ile ilgili olarak, bu belgeden başka ilk defa N. Khanikov tarafından bulunan ve tanımlanan diğer bir belge ise, daha çok sonraki döneme tarihlenir. Belge, Safevî Şah Sultan Hüseyin tarafından, Karacadağ Valisi Emir Bayındır Sultan'a 1702'de yazılmıştır ve içeriği daha dardır. Fakat, belge bir suyurgalın veraset yönü bakımından önemlidir. Belge besmele ile başlayıp, Allah'ın sıfatları, Hz. Muhammed, Hz. Ali ve on iki imamı zikir ile devam eder. Belgede, sultanın sıfatları, "Abdulmuzaffer Şah Hüseyin el-Hüseyini el-Müsavi el-Safevî Bahadır Han ve Bende-i Şah-ı Vilâyet" olarak zikredilir (Minorsky IX 1950: 958). Belgede daha sonra Karacadağ Valisi Emir Nizameddin Bayındır'a hitap takip eder. Suyurgal fermanında, İlyas Halife'ye hizmetine karşılık Dizmar¹⁵ mıntakasının yıllık gelirinden 6 tümen 3096 dinar¹⁶ başılandığı, gelirin ölümünden sonra onun oğlu Şemseddin Halife'ye bırakıldığı ve onun, buna karşılık olarak savaş esnasında tam teçhizatlı yedi adamı Şah için hazırlaması gerektiği belirtilir. Şemseddin mirasçısız öldüğü için, suyurgalın Şemseddin'in oğlu olduğu söylenen İlyas Halife'ye verildiği, ondan da alınarak Şemseddin'in akrabası olan Mahmud Sultan'a verildiği kayıtlıdır. Fakat daha sonra suyurgalın II. İlyas Halife'nin oğlu Burhaneddin Halife'ye geçtiği, Burhaneddin'in mirasçısız ölmesinden sonra, Bayındır Siraccaddin Kasım Bey'in suyurgalın kendi oğluna verilmesi için başvurduğu, bu yüzden ilk olarak suyurgalın Mahmud Sultan'a ait olduğu için, aynı şartlar altında Kasım Bey'e verildiği belirtilir. Bir başka deyişle, şahın istemesi halinde tam teçhizatlı yedi adamı onun için hazır tutması istenmiştir. Ayrıca, Kethuda ve Dizmar köylülerinin her yıl mal-ı cihat göndermeleri ve önceden olduğu gibi memurların avarız ya da herhangi bir vergiyi suyurgal sahibinden almaması gerektiği belirtildikten sonra, belge saltanat mührü ile onaylanmıştır (Minorsky IX 1950: 959).

Timurlu, Kara-Koyunlu, Ak-Koyunlu ve Safeviler döneminde yazılmış olan suyurgal fermanlarında görüldüğü gibi, geleneksel yönetimin devamı çok dikkat çekicidir. Bu belgelerin karşılaştırılarak çalışılması suyurgal ile ilgili bazı güç detayların aydınlatılmasını mümkün kılmaktadır. Detaylardaki bazı farklılıklara rağmen, bu belgeler özellikle yoğun olarak XIV. ve XV. yüzyıllarda Ortadoğu'da uygulanmış olan suyurgalın anlaşılmasına büyük oranda katkıda bulunmaktadır. Suyurgalın irsî karakteri ile kendi yararı için suyurgal sahibine verilmiş olan devlet vergilerini toplama hakkı, bu belgelerde açıkça görülmektedir. Bundan da, daha önceki dönemlerde uygulanmış olan suyurgal müessesesinin, bazı değişiklikler ile Safevî döneminde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu durumda, Ak-Koyunlu devlet sisteminin, mirasçısı olan Safeviler tarafından

Açıklamalar

- 1 İslâmiyette iktâ, arazii emîriyyenin yani devlete ait olan arazinin yalnız senevî vergi veya hasılatı öşriyesinin bir hizmet mukabilinde her hangi bir şahsa ferağ demektir; iktâ memuriyetle ve hizmetle kaim olduğu için îcabında bu arazinin öşür ve resmi hazinece de idare edilir veya başka birine de verilebilirdi. Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988, s.17.
- 2 Kelimenin yapısı hakkında bkz. Gerhard Doerfer, *Türkische Und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I, Wiesbaden 1965, s. 351.
- 3 Eski Türkler'de büyük işler gören adamlara "Tarhanlık" rütbesi verilirdi. Tarhan'a yurtluk, ocaklık olmak üzere bir mâlikâne verildikten başka, Tarhan'ın mâlikânesi içinde oturanlar da vergi, askerlik gibi resimlerden muâf idiler. Bu resimlerin ahzi, Tarhan'a ait idi. Tarhan, dokuz cürüme kadar cezâdan muâftı. Hükümdârın sarayına, izinsiz girip çıkabilirdi. Bu imtiyâzları, dokuzuncu göbeğe kadar oğullarına intikal ederdi. Bkz. Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Hazırlayanlar: İsmail Aka-Kâzım Yaşar Koprıman, İstanbul 1976, s. 276; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991. s. 112;
- 4 Nizamü'l-Mülk, eserinin 6. faslında iktâ sahiplerinin reâyâyaya karşı nasıl davranacaklarını, kendilerine tefviz etmiş oldukları vergi havalesini nasıl alacaklarını bilmeleri gerektiğini ve bu davranış ile alışın iyi yolda iyilikle olursa kabule şayan olacağını belirtmektedir. Ayrıca reâyâ'nın şahsını, malını oğlunu, emlak ve eşyasını emniyet altında tutacak kadar vergi almaları kötü olursa, iktâ sahiplerine bunun için müsaade edilmeyeceğini, ifade etmektedir. Bu olduğu zaman reâyâ padişahın dergâhına gitmek ve kendi halini açıklamak isterse, onları bundan alı koymamalarını ve eğer iktâ sahipleri bunun aksini yaparsa, iktâsının onların ellerinden alınmasını söylemektedir. Bu durum da bize iktâ sahiplerinin suyurgal sahipleri kadar geniş yetkilere sahip olmadıklarını hatta her an iktâlarının ellerinden alınma riskinin bulunduğunu göstermektedir. Bkz. Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, Hazırlayan: M. Altay Köymen, s. 41.
- 5 Şimdiki İran'ın güneyinde, kuzeyden Irak-ı Acem, güneyden Basra körfezi ve doğudan Kirman ile çevrili bir eyâlet olup, merkezi Şiraz'dır. Ortaçağ'da beş idare bölgesine ayrılıyordu: İstahr, Ardaşir-Hurre, Darabeird, Sâbur, Fannâ-Husirav. Geniş bilgi için bkz. C. L. Huart, "Fars", *İA*, c. IV, İstanbul 1945, s. 470; Hamdallah Mustawfi, *Nuzhat-al-qulub*, edited by G. Le Strange, London 1915, s.113 vd.; G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1905, s. 248 vd.
- 6 Sicistan gibi, Kuhistan eyaleti de Arab coğrafyacıları tarafından Horasan'a bağlı olarak ele alınmıştır. Kuhistan dağlık yer anlamındadır. Bkz.. G. Le Strange, *a. g. e.*, s. 352.
- 7 Sâve'de meşhur olmuştu; sultanlar onun ailesine çok hürmet ederlerdi. Lâkabı "Cemalüddin" dir. Babası Hâce Alâü'd-din Muhammed Sâvecî, kalem sahiplerinden. Daha geniş bilgi için bkz. Devletşah, *Tezkiretü's-Şuarâ*, çev. Necati Lugal, c. II, İstanbul 1977, s. 31.
- 8 Suyurgal'ın daimi olarak verilmesine karşılık, iktâ gayri muayyen bir müddet için tevcih edilirdi. Nizamü'l-Mülk memurların ve iktâ sahiplerinin her iki üç yılda değiştirilmesini talep ederse de, bundan değiştirme muamelesinin mutad olduğu neticesi çıkarılamaz. Bkz. M. Altay Köymen, "Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. II, Sayı 2-3, Ankara 1964, s. 350.

- 9 Cihangir Mirza, Ak-Koyunlu hükümdarı idi. Ancak Uzun Hasan Bey ağabeyine karşı saltanat mücadelesine girişerek Diyarbakır'ı Cihangir Mirza'dan aldı. Bunun üzerine Cihangir Mirza, Mardin'e çekilerek burası ile yetinmek zorunda kalmıştı. Bkz. Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitâb-ı Diyarbekriyye*, Yay. Necati Lugal-Faruk Sümer, Ankara 1993, s. 231; Türkçe çev. Mürsel Öztürk, *Ebu Bekr-i Tihranî Kitabı Diyarbekriyye*, Ankara 2001, s. 142.
- 10 İyiliği hâkim kılmak ve kötülüğü ortadan kaldırmak.
- 11 Timurlular, Kara-Koyunlular ve Ak-Koyunlular'da, daha çok siyasî gücün gevşekliğinde geniş topraklar suyuşgal olarak verildi. Bkz. Bert Fragner, "Social and Internal Economic Affairs", *CHI*

Paydaş, *Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması*

- KÖYMEN, M. Altay (1964), "Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. II, Sayı 2-3, Ankara.
- LAMBTON, A. K. S., "Two Safawid Soyurghals", *BSOAS*, XIV.
- MİRHOND, (1338), *Ravzatu's-Safa*, Tehran.
- MİNORSKY, V. (1957), *Persia A.D 1478-1490 (An Abridged Translation of Fadlullah b. Rūzbihān Khunji's Tarikh-i Alem-Ârâ-yı Amini)*, London.
- MİNORSKY, V. (1939), "A Soyurghal of Qasim b. Jahangir Aq-qoyunlu", *BSOAS*.
- MİNORSKY, V (1954) "A Mongol Decree of 720/ 1320 to The Family of Shaykh Zahid", *BSOAS*, Vol. XVI, Part 3.
- MİNORSKY, V. (1999), "Akkoyunlular ve Toprak Reformları", çev. Cüneyt Kanat, *Bellekten*, c. LXII, Sayı 235, Ankara
- MUHYÎ-YÎ GÜLŞENÎ, (1982), *Menâkib-i İbrahim-i Gülşenî*, Neşr. Tahsin Yazıcı, Ankara.
- MUİNÜDDİN MUHAMMED ZEMÇİ-İ İSFİZARÎ (1339), *Ravzatu'l-Cennât fî Evsafı Medineti Herat*, c. II, Yay. Muhammed Kâzım İmam, Tehran.
- NİZAMÜDDİN ŞÂMÎ, (1987), *Zafernâme*, Terc. Necati Lugal, Ankara.
- NİZÂMÜ'L-MÜLK, (1990) *Siyâset-Nâme*, Hazırlayan: M. Altay Köymen, Ankara.
- PAYDAŞ, Kâzım, (2004), "Ak-Koyunlu Ahmed Bey ve Onun Osmanlı İdarî Sistemini Ak-Koyunlu Devletinde Uygulama Çabası", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Co*

Şerefnâme, çev. M. Emin Bozarıslan, c. II, İstanbul.

VLADİMİRTSOV, B. Y., (1987), *Mo*

The Application of the Suyurgal System among the Mongols and the Turkish-Islamic States

Dr. Kâzım PAYDAŞ*

Abstract: The word 'suyurgal', derived from the word "suyurgamak" in Uighur, denotes a grant or a gift that best wowed by a sovereign. The most evident characteristic of 'suyurgal' was the transfer of it by inheritance. Application of 'suyurgal' became widespread after the Mongols conquered Iran. The land granted as 'suyurgal' was passing to its new holder as a real estate. The 'suyurgal' system resulted from the development of the land ownership; that system played an important role in the process of making Azerbaijan, Iran and other neighbouring countries feudal. The 'suyurgal' institution became widespread during the period of the Mongols, the Timurids, the Qara-Qoyunlu and the Aq-Qoyunlu. As for the reign of the Safawids, they set a limit to that system and the "tiyul" took its place.

Key Words: Suyurgal, the land, the grant, the Mongols, the Timurids

* Harran University, Faculty of Science and Letters, Department of History / ŞANLIURFA
kazimpaydas@yahoo.com

Влияние коллективной привязанности и участия в принятии решения на персональный перфоманс/результат в сфере управления качеством.

Пом.доцента, доктор Хакан Китапчи*

Резюме: Целью данной работы является исследование влияния коллективной привязанности и участия в принятии решения на персональный перфоманс/результат. В сфере управления качеством, которая сконцентрирована на клиентуре, можно ожидать, что привязанность и участие в принятии решения повлияет на персональный перфоманс/ результат. Данная работа осуществлена посредством проведения 62-х анкет среди руководителей среднего и старшего звена на 54-ех предприятиях. Для проверки гипотез был проведен регрессивный анализ с помощью SPSS-программы. Согласно полученным данным, участие руководителей в процессе принятия решения влияет на позитивную привязанность. С другой стороны же вновь позитивная привязанность и участие в принятии решения влияет на персональный перфоманс/ результат.

Ключевые слова: участие в принятии решения, коллективная привязанность, персональный перфоманс/ результат.

* Институт Высших Технологий города Гирне факультет Менеджмента/ г. Измит
kitapci@gyte.edu.tr